

Skovgaards drift i Christian Rantzaus ejertid 1635—1663.

Et stykke landbrugshistorie fra det syttende
aarhundrede.

Af *Hans H. Fussing.*

Holstens mægtigste adelsslægt i det 16. og 17. aarhundrede Rantzauerne paa Breitenburg havde allerede i det 16. aarhundrede grebet dybt ind i dansk politik og fra begyndelsen av det 17. aarhundrede anbragte slægtens overhoved Gert Rantzau og derefter hans søn Chr. Rantzau, der begge var statholdere i hertugdømmerne, store kapitaler i Danmark, idet de købte en række hovedgaarde i Jylland med Gessingholm i Sønderhald herred som deres hovedbesiddelse¹⁾. Hvornaar og hvorfor Gert Rantzau købte Skovgaard i Tørrild herred, kan ikke siges med sikker-

¹⁾ Skovgaards jordebøger vil formentlig ad aare blive trykt i en samlet udgave av de ældste danske jordebøger. Om driften av Gessingholm er der i foraaret 1935 kommet en avhandling i Historisk Tidsskrift og uddrag av Gessingholms regnskaber i denne periode findes i Jyske Samlinger 5. R. 1. bd. s. 393 ff. Stoffet til denne avhandling er jeg stødt paa under forberedelsen av en jordebogsudgave. Til dette arbejde har jeg fra den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse modtaget en understøttelse, for hvilken jeg her bringer min ærbødige tak.

hed, men da Gert Rantzau 24. marts 1621 foretog et mageskifte med Falk Lykke til Bollerup om nogle skovskifter i herredet, var han allerede ejer av Skovgaard. Senere kom Skovgaard til at udgøre en vigtig station for de vældige øxneflokkene, der fra de rantzau-ske gaarde i Jylland blev drevet ned til Elben, og maaske er det for at faa en saadan, at gaarden er blevet købt, for paa gaarden selv holdtes kun forholdsvis faa øxne, og dens drift synes ikke at have interesseret Chr. Rantzau, der ved sin faders død 1627 var blevet ejer av gaarden, synderligt, da han en tid lang — 1648—54 — havde den bortforpagtet, medens hans øvrige gaarde blev drevet med stor energi av ham selv, bortset fra Sødringholm og det avsidesliggende Vejbjerg, der ligeledes en tid var bortforpagtet. Ganske vist foretog Chr. Rantzau nogle køb og mageskifter for at arrondere besiddelsen, men der blev solgt mere væk, end der erhvervedes, aabenbart til fordel for andre hovedgaarde. Allerede Gert Rantzau havde i 1625 købt en bondegård av Christoffer v. Bülow og lagt den til Skovgaard, saa osse han har været inde paa at arrondere godset.

Første gang, gaardens tilliggende kan fastslaas, er i 1635, da den var paa 410 td. hk, men i 1650 var det sunket til 359 td., hvilket omfang den beholdt til Chr. Rantzaus død i 1663. I hartkorn er her ikke blot regnet de avgifter fra bønderne, der av samtiden regnedes i hartkorn, men osse de beder¹⁾, der som gæsteriavgifter, huspenge etc. ikke regnedes med, da man kun paa denne maade kan faa et virkeligt billede av gaardens værdi. Hovedgaarden var i 1638 taxeret til 18 td. 4 skp. hk.

Skovgaards bondegods laa stærkt spredt. Kolle-

¹⁾ avgifter o: landgildeydelse.

rup sogn, hvori hovedgaarden ligger, er meget lille, og i selve Kollerup by laa kun een gaard og ett hus, mens 11 gaarde og 2 bol laa i sognets anden større by Hygom, og to gaarde Gravensgaard og Bredal laa uden for landsbyerne. Størstedelen av det øvrige gods laa i de omliggende sogne Jelling, Vindeløv, Hvejsel og Givskud, et par brug i de noget fjærnere Øster Snede og Ørum¹⁾ sogne og tre gaarde og 2 bol helt oppe i Lundum i Vorherred. Dette gods hørte i hele perioden til gaarden, mens 3 gaarde og 1 hus i Høgsholt i Hover sogn og 7 gaarde, 1 mølle, 3 bol og 5 huse i Farre i Give sogn blev bortmageskiftet i 1647 og 1650. Selv om dette gods ikke var det fjærneste, laa det dog ubequemt for gaarden, og det var derfor naturligt, at Chr. Rantzau skilte sig av med det, men det gods, han i 1637, 1643, 1647 og 1648 erhvervede, laa paa nær en enkelt gaard og et hus i Ilved i Hvejsel sogn meget fjærnere, nemlig i Hoven, Grindsted, Hejnsvig og Filskov sogne langt ude vestpaa. Det ser mærkeligt ud, men da det erhvervede gods var meget mindre end det avhændede, maa disse mageskifter sikkert ses som et led i Chr. Rantzaus bestræbelser for at arrondere andre gaarde, især Gessingholm.

Hovedkilden til vor viden om Skovgaards forhold i denne periode er de godsregnskaber, der findes i Løvenholm arkiv i landsarkivet i Viborg²⁾, og paa dem er den følgende skildring bygget.

De bestaar av en række jordebøger med tilhørende jordebogs- og hovedgaardsregnskaber og en del bilag. Disse sidste er for størstedelen regninger og kvitte-

¹⁾ I jordebogen staar Øm sogn, men et saadant findes ikke, og jeg antager derfor, at der menes Ørum, der ligger en snes kilometer øst for Skovgaard.

²⁾ Diverse dokumenter, pakke 28.

ringer, der er indført i regnskaberne og derfor i denne sammenhæng uden større interesse. Rækken begynder først 1635 og gaar til ca. 1700, men der er nogle huller i den.

I den tid, da Chr. Rantzau selv drev gaarden, skete det ved en foged, der dog i sine dispositioner blev vejledet og kontrolleret meget stærkt fra godskontoret paa Breitenburg. Meget oplysende om driften er de »m e m o r i a l e r«, der aabenbart flere gange om aaret udgik fra Breitenburg til fogeden her som paa de andre gaarde. De er udfærdiget av skrivere, men vistnok efter Chr. Rantzaus diktat, i hvert fald har han selv gennemgaaet dem og gjort ændringer i dem og endelig underskrevet dem, før de blev avsendt. Desværre er kun faa av dem bevaret. De enkelte fogeders funktionstid lader sig ikke altid fastslaa nøjagtigt, da de regnskaber, som fogederne hvert aar sendte til Breitenburg, mærkeligt nok ikke er underskrevet av dem, men omkring 1638 var det Carsten Jacobsen, der fra 1634 osse var foged paa Demstrup ved Randers. I hvert fald fra efteraaret 1640 til efteraaret 1646 hed fogeden Thomas Beck, og han udlaante paa Chr. Rantzaus vegne en del penge til en præst og nogle bønder, men havde vanskeligheder med at faa laanene betalt tilbage og maatte derfor i 50'erne føre nogle processer for at faa godsejerens tilgodehavender. I 1646 var Peter Rasmussen foged, og han avløstes av Gert Rasmussen, der bortset fra forpagtningstiden var foged engang til under Karl Gustavkrigene, da han efterfulgtes av Mads Rasmussen, der kom fra Herningsholm.

Det første aar, fra hvilket der findes et fuldstændigt hovedgaardsregnskab, er 1635, det næste 1638/39,

og dette indleder en hel række av bevarede regnskaber. Dette sidste vil her blive brugt til redegørelse for hovedgaardens drift, da det egner sig bedre til sammenligning med de senere, og da det første ikke er typisk. Regnskabet for 1635 gaar fra 21. dec. 1634 til 31. dec. 1635, altsaa en smule over et aar, og det svarer ikke til det senere brugte regnskabsaar, som gik fra 1. maj det ene aar til 1. maj det næste. Paa nogle punkter svarer 1635 dog til det følgende, idet besætningen praktisk talt er den samme ligesom folkelønnen, men overskuddet var det aar væsentlig større, ca. 90 rdl., fordi der det aar havde været en saa stor avl av rug og havre, at godset havde kunnet sælge derav og det desuden havde haft indtægt av oldensvin, mens indtægten av foderpenge for øxne var væsentlig mindre. Paa udgiftssiden var der intet ydet til soldater eller indkøbt heste til bruget, men der var større udgifter til gæster og Chr. Rantzaus folk, der havde passeret gaarden paa vej nordpaa.

Kun paa ett punkt er der en væsentlig forskel: godset lod i 1635 væve 67 alen lærred, hvilket ikke engang kostede 2 rdl. Dette vævearbejde dukker op i senere regnskaber igen, men findes ikke i 1638/39.

Før der gøres rede for enkeltheder i driften, opstilles her hovedpunkterne i regnskabet for 1638/39. Alle pengeangivelser er i lybsk mønt¹⁾.

I den følgende liste over gaardens besætning viser første kolonne besætningen 1. maj 1638, anden tillægget og tredie de dyr, der blev slagtet og spist paa gaarden.

¹⁾ Det var tilfældet paa alle de rantzauske godser. Daleren havde samme værdi som den danske, men deltes kun i 3 mark à 16 sk., 1 sk. lybsk altsaa = 2 sk. dansk.

Køer	4	1	Svin	25	4
Kvier	3		Lam	33	32
4 aars stud ..	1		Grise	19	22
3 - - ..	2		Gæs	7	8
Tyr	1		Gæslinger	24	25
Aars stud	1		Høns	13	4
Kalve	5	4	Kyllinger	28	29
Faar	39	4			

Denne meget ringe besætning, der dog svarer ganske godt til størrelsen av andre hovedgaardbesætninger, viser, at gaardens drift har været lagt an paa kornavl, og den absolutte mangel paa heste maa betyde, at al landbrugets trækraft, bortset fra de 3—4 stude, maa være blevet leveret av hovbønderne. Størstedelen av gaardens avl blev dog ikke solgt, men blev brugt til foder for de øxne, der stod vinteren over, og som dels tilhørte Chr. Rantzau selv, dels var »pensionærer«, der ejedes av købmænd, hollændere eller borgere i Vejle. Som det vil ses av den følgende indtægtsliste, gav denne beskedne besætning dog nogen indtægt.

Hovedgaardsidegter.

Salg av huder	1	rdl.	12	sk.
- - uld	6	-	11	-
- - ost	3	-		
- - ko	4	-		
- - høns	1	-		
- - hampefrø			26	-
- - gaardens 4 stude..	40	-		
Foderpenge for 54 stude..	121	-	24	-
— - 2 kalve ..			12	-
Salg av lam	2	-		
- - kalve	1	-	16	-
			<hr/>	
			181	rdl. 5 sk.

Udsæd og tilsvarende avl ø: avlen er fra det aar, der følger efter det aar, hvori der er saaet. Godsets aar gaar fra $\frac{1}{5}$ til $\frac{1}{5}$. Første kolonne er udsæden, anden den avlede mængde, der er sat til hele tønner, 1—3 skp. er bortkastet, 4—7 forhøjet.

	Rug		Byg		Havre	
	Udsæd	Avl	Udsæd	Avl	Udsæd	Avl
1634—35	9		4		63	
36—37	9		6		58	
37—38		29		17		237
38—39	10	17	7	29	51	229
39—40	11	27	7	33	58	191
40—41	9	30	8	46	62	199
41—42	10	25	7	25	72	206
42—43	10	9	6	8	63	63
43—44	10	19	7	16	58	39
44—45	7	34	7	0	48	88
45—46	9	38	4	28	51	163
46—47	9	38	5	27	61	174
52—53	11	58	5	16	50	151
53—54	10	43	4	14	47	127
54—55	11		6		57	
55—56		48		11		171
56—57	10		4		58	
61—62	1	3	1	3	5	19

Foldudbyttet var i gennemsnit for de 11 aar — 1638—46 og 1652—53 incl. —, hvorfra baade udsæd og avl findes, følgende: Rug 3,19 fold, byg 3,61 fold og havre 2,62 fold eller for alle tre kornsorter under eet: 3,16 fold.

Gaardens avl vil for en del fremgaa av ovenstaaende skema over udsæd og avl, men til de tre hovedkornsorter kom 1638 en smule boghvede, 1 td. 3 skp., og 34 skp. humle. Av det avlede korn blev 14 td. $4\frac{1}{2}$ skp. rug, 22 td. 7 skp. byg, 31 td. 2 skp. havre og $18\frac{1}{2}$ skp. humle brugt av gaardens folk og anvendt til foder, og der ydedes en smule tiende, aabenbart av jord, der tid-

ligere havde ydet tiende, men som nu var taget ind til hovedgaardens drift. Trækker man dette fra avlen, bliver der en ubetydelig smule rug tilbage, men underskud paa byggen, der formentlig er blevet dækket af landgildekornet, og endelig er der omtrent 200 td. havre tilbage, men da det ikke af gaardens regnskab kan ses at være solgt, er det formodentlig blevet sendt til Holsten, saaledes som tilfældet ofte var med overskudskornet paa de andre gaarde.

Ser man dernæst paa hovedgaardens udgifter, giver osse de nogen oplysning om driften. De var:

Indkøb av heste	20	rdl.	10	sk.
— - vogn	9	-		
— - flæsk	16	-	32	-
— - forsk. mad	20	-	15	-
Reparationer paa bygninger ...	30	-	28	-
Udgifter til soldater	17	-	44	-
Lys			32	-
Køb av værktøj	1	-	1	-
- - rug til udsæd	5	-		
Drikkepenge v. hestehandel ...	1	-		
Øxnetold	8	-	16	
Offer til præsten	3	-		
			<u>133</u>	<u>rdl. 34 sk.</u>

Hertil kom saa folkelønnen, der var:

Fogeden	13	rdl.	16	sk.	Røgter	3	rdl.	16	sk.
Mejerske	5	-	16	-	—	3	-		
Pige	3	-	16	-	— (1/2 aar)	2	-		
Tærsker	3	-	16	-	Vogterdreng	1	-	32	-
								<u>35</u>	<u>rdl. 16 sk.</u>

I alt 169 rdl. 2 sk.

Heraf fremgaar, at Skovgaard ikke selv har for-
 maaget at frembringe den til gaardens besætning nød-
 vendige føde, men dog har osse andre spist paa gaar-
 den, nemlig Chr. Rantzau med følge eller hans bud
 til gaarden. Desuden har de bygningshaandværkere,
 der har arbejdet med husenes reparation, faaet deres
 kost paa gaarden. Naar der har været 2—3 røgttere
 trods den ringe besætning, skyldes det naturligvis
 øxneholdet, der gav gaarden dens største kontante
 indtægt, men der er intet regnskab for det foder, mest
 hø og halm, som studene har ædt. Naar fogeden ikke
 kunde faa andres øxne paa foder, skulde han selv købe
 øxne, og det var i hvert fald tilfældet i aarene 1641—
 42 og var vistnok regelen i hele den følgende tid. Chr.
 Rantzau synes at have udfoldet en vel stor smartness
 ved salget av sine øxne, for i memorialen for 1641 (dat.
 4/8) findes en egenhændig ordre fra Rantzau til foga-
 den om, at naar købmændene kommer til Skovgaard
 for at se paa øxne, skal han stikke 10 av bøndernes
 bedste øxne ind imellem gaardens, uden at købmæn-
 dene ved av det, saa at de tror, at disse har staaet paa
 stald hele vinteren. De øxne, som købmændene ikke
 udtager, skal leveres tilbage til bønderne, og der skal
 paa forhaand akkorderes med dem om arrangementet,
 hvorved Rantzau mener at opnaa, at ingen av hans
 stude bliver skudt ud av køberne. Da denne ordre gen-
 tages i den følgende memorial, har det aabenbart væ-
 ret et princip hos Chr. Rantzau. Disse udskudte stude
 kaldtes *skud øxne* (schottossen), og de blev dels
 brugt som trækdyr, dels prøvede man paa at sælge
 dem med det næste aars øxne, naar der var gjort et
 nyt forsøg paa at faa dem fedet tilstrækkeligt.

Da der i 1654 var sygdom blandt kvæget, traf man
 den fornuftige foranstaltning at isolere de syge ved at

skille øxnestalden i to dele med en mur og ved at vande de syge paa et andet sted end de raske. Desuden blev de syge tre gange daglig strøget med tjære i næseborene, men uvist med hvilken virkning. At øxnehandlen var en god forretning, og at Chr. Rantzau gerne vilde have fat i øxne, ses osse derav, at han nogle gange lod bønderne betale husbondehold i form av øxne, og at han i 1652 lod forpagteren paa Skovgaard betale sin avgift med øxne.

I gaardens drift søgte man at udnytte alt ligefra gammel taghalm, der i 1654 blev brugt til strøelse i møddingen, og man udnyttede gaardens jord bedre, især ved indgrøftning. I 1647 blev der foretaget en almindelig indgrøftning av hele gaardens mark, og den opgravede jord blev brugt til et dige. Hver bonde skulde arbejde tre dage derpaa, men desuden kom der et par gravere ned til arbejdet fra Chr. Rantzaus gaard Demstrup. Fra tørvemosen blev vandet ledet væk ved en grøft, og selv noget jord, der drevs av gaardens fisker, blev indgrøftet.

Dernæst søgte man at forøge det dyrkede areal ved at bortrydde træer og buske; saaledes blev i 1654 jordkanten ved nogle damme, to gamle humlehaver, et øde byggested og nogle stykker jord med træer paa ryddet og gjort til ager, saa at anden jord kunde faa hvile et aar, og nogle gærder ved gaarden blev ryddet. For at skaffe læ mod vinden ved hovedgaarden blev der plantet pilehegn. Bønderne i Skovbølling maatte foruden deres egen jord »bryde« d. v. s. pløje og indtage i driften et stykke av gaardens hede, der hed »brun bogken« (?), og det blev først besaaet med boghvede for at gøres tjenlig til rugmark. Samme aar skulde Kollerup mænd bryde et stykke gammel hede ved byen og behandle den paa samme maade, og

hvis de ikke vilde gøre det, skulde det besørges fra gaarden. I skoven blev et græsstykke indrettet til en humlehave, og en anden blev lavet hos en bonde, der fik den halve indtægt for at passe den. Et stykke jord paa Skovbøl gade blev tilsaet med hør, dog skulde der sørges for, at fortjenen ikke blev for smal.

Kobbelbruget var indført her som paa de andre rantzauske gaarde, og i 1647 blev Farre kobbel saet om og forsynet med et gærde til værn mod faar og geder.

Da sukker var en dyr luksusartikkel, var man her som andetsteds ivrig efter at holde bier, og fra 1654 findes en omhyggelig redegørelse for, hvordan de skulde behandles. Paa hovedgaarden, hvor godsejeren og fogeden var halvt om bierne, skulde der laves nye kuber, der var en haandsbred højere og dybere end de gamle. Der skulde laves et skur, hvor de kunde staa sikkert og tørt til Mikkelsdag, da bierne ikke flyver mere, og saa skulde kuberne for neden smøres og tilklines med ler, saa mus og andre skadedyr ikke kunde komme til dem, men der skulde i flyvehullet sættes et rør eller en gaasepibe, saa bierne kunde faa luft. Mod St. Petersdag — 22. februar — skulde det gamle vox forsigtigt skrubes ud og nyt indsættes, fordi bierne hellere vilde bære honning i det end i det gamle og ildelugtende. Desuden skulde der købes en halv snes nye bistader, der skulde staa hos bønderne, som enten skulde være halvt om dem med godset eller have lidt for at passe dem.

Fogeden Thomas Beck fik i 1646 ordre til at se sig om efter en forpagter til Skovgaard, og i 1647 forpagtede tidligere skriver paa Havreballegaard Johan Lydersen eller Lydloffsen gaarden, og inventaret blev dels ført til Gessingholm, dels solgt.

Kun en ubetydelig del av det blev paa gaarden og blev 26. juli overleveret forpagteren av Ths. Beck, der derefter blev slotsskriver paa Chr. Rantzaus len Trane-kær. Forpagtningsbetingelserne kan ses av et par udkast til en 6 aarig kontrakt, der i hovedtræk gaar ud paa følgende:

Forpagteren, der skal stille kaution, skal betale 150 rdl. om aaret at yde i to rater til jul og St. Hans til fogeden paa Herningsholm. Han modtager og skal avlevere jorden besaaet, og der skal ved modtagelse og avlevering holdes syn paa bygningerne, som han skal vedligeholde. Han er ansvarlig for ild, der opstaar ved hans eller hans folks uforsigtighed, men ikke for ild forvoldt av torden eller krig. Han faar ret til fiskeri i tre damme, men maa ikke befatte sig med jagt eller olden, og maa ikke dyrke mere jord end vanligt. Bønderne i Kollerup og Jelling sogne skal per helgaard gøre følgende hoveri: pløje to dage, age møg 2 dage, slaa eng 2 dage og age hø hjem een dag, mens gaardene i Hygom skulde gøre det halve av dette hoveri. (At dette hoveri kun var en ubetydelig del av det normale, fremgaar derav, at Chr. Rantzau i forpagtningsperioden fik en meget betydelig sum ind i træpenge. Se senere.) Forpagteren skulde have tørv til eget forbrug, og desuden skulde der udvises ham 40 læs ved, mens de 16½ gaarde, der laa til hovedgaardens d. v. s. ugedagsbønderne, hver skulde grave 3 læs klyntørv til Chr. Rantzau selv. Naar øxne fra de andre gaarde passerede Skovgaard, skulde de have 10 læs hø, og forpagteren skulde stille en rytter til mønstring i 8 dage og godtgøre ham hver dag med 2 mk. dansk. Naar Chr. Rantzau med sine folk kom til Skovgaard, skulde de bo frit i 3 døgn, men de skulde betale for havre til deres heste, og bud fra godsejeren

skulde have to maaltider frit paa gaarden eller betale 2 mk. lybsk per døgn. Endelig skulde der ydes præsten og degnen de sædvanlige deputater.

150 rdl. var altsaa rundt taget, hvad Chr. Rantzau regnede som indtægt av hovedgaardens drift, men beløbet var mere end forpagteren kunde svare til, for da forpagtningstiden var udløbet 1654, rømte Johan Lydersen efterladende en gæld paa op mod 150 rdl.

Skoven, hvorav der dog kun var lidt til gaarden, leverede brænde, gærdsel og noget bygningstømmer, og her gik svinene paa olden. En svinehyrde, der skulde have et horn at tude i, skulde passe paa, at fremmede svin ikke kom i skoven, og fogeden skulde »lure«, at han ikke »saa gennem fingre« med fremmede svin. 1654 skulde der av staver og ris laves en fold i Skoven, hvori svinene i en otte dages tid skulde lukkes inde om natten, til de havde vænnet sig til at være derude. Hvis de ikke blev fede nok, skulde de sættes paa sti og fedes med korn. Der er kun tale om gaardens egne svin, da skoven aabenbart ikke var stor nok til, at den kunde modtage bondesvin paa olden mod betaling.

Den eneste offentlige byrde, der hvilede paa godset, var, at det skulde stille en rytter, og det ordnedes 1654 paa den maade, at en gaard i Vindelev gjorde fuldt hoveri, men ydede sin landgilde til Peter Rytter, der fik sin egen gaard fri for hoveri og endda fik en halv gaards hoveri godtgjort av godset. Rytterens udrustning med mundering, vaaben og hest maatte gaarden betale, og desuden betalte Skovgaard nogle penge til skanseanlæg ved Frederiksodde til forskellige tider.

Paa grund av hoveriet, hvorpaa hovedgaardens avling var baseret, lader der sig ikke drage nogen skarp grænse mellem jordebogs- og hovedgaardsregnskaber-

ne, men det er dog i hovedtrækkene forsøgt her, selv om regnskabernes egen skelnen mellem de to grupper ikke helt er fulgt. Det er nemlig ikke naturligt at regne indkøb av mad til hovedgaarden til jordebogsudgifterne, fordi maden tilfældigvis det paagældende aar er blevet betalt av landgildepenge, og udlejning av jordstykker, der tidligere har været under hovedgaardsdrift, maa derimod snarest være en jordebogsindtægt.

De visse indtægter av fæstegodset var *hoveri*, hvorunder træl- og spindepenge, løb og ægter og *landgilde*, de uvisse *indfæstning* og *retsbøder*.

Hvor meget hovningen var per gaard, kan intetsteds ses, men den har aldrig været mindre end een ugedag. Udtrykket ugedag bruges om haandværkere, der var gadehusmænd, og formodentlig har osse gaardene normalt kun gjort een hovdag om ugen. Dette synes nemlig at fremgaa av hoveriavløsningen, trælpenge. I den periode, da gaarden var bortforpagtet, ydedes der i trælpenge 6 rdl. per helgaard eller hvis dette beløb svarer til een ugedag c. 5 sk. lbsk. om dagen, en meget rimelig betaling for landbrugsarbejde paa et tidspunkt, da haandværkere fik 6—8 sk. i dagløn, en løn som i denne tid udbetaltes paa Gessingholm. Hvor mange av dagene, der var gang- og hvor mange spanddage, kan ikke ses, men disse bønder var jo, som det fremgaar av den ovennævnte forpagtningskontrakt, ikke helt fri for hoveri, trods trælpenge, og det ikke avløste hoveri var jo for en del indkørsel, altsaa spanddage.

Betaling av trælpenge betød imidlertid ikke nogen absolut fritagelse for hoveri, for i 1640 bestemte Chr. Rantzau, at bønderne i Farre »og de andre tjener,

der giver trælpenge«, hver i tre dage skal arbejde paa flytningen av en dæmning. Det hoveri, der hvilede paa gadehusmændene, maa have været almindeligt landbrugsarbejde, for 1641 bestemmes udtrykkelig, at de haandværkere, der er gadehusmænd, og som gør haandværksarbejde paa Skovgaard, skal udføre dette arbejde som hoveri, men saadan at to dages haandværksarbejde regnes = tre dages hoveri. En særlig form for hoveri var *s p i n d e r i*. Det omtales ikke i regnskaberne før 1641, da der bestemmes, at for fremtiden skal hver helgaard betale 2 mk. dansk i spindepenge. Fra 1642 blev spindepengene sat til 16 sk. lybsk per helgaard, og de ydedes osse av husmændene, der betalte 3 sk. Det ser saaledes ud til, at der her er foregaaet en *h o v e r i f o r ø g e l s e*, der i værdi svarer til ca. 3 hovdage. De fjernest liggende gaarde har altid faaet hoveriet avløst, men bønderne i Jelling og Kollerup sogne har været egentlige ugedagsbønder, der udførte arbejdet paa hovedgaarden, men deres arbejde er ikke nærmere specificeret, bortset fra et enkelt tilfælde. I 1654 bestemmes nemlig, at da der gaar for mange penge med til byggearbejde og andet, der kan udføres av haandværkerne paa godset, skal al den slags udføres som hoveri, saaledes at haandværkerne faar regnet to haandværksdage = tre hovdage, men hvis de selv har værktøj med, regnes een dag = 2 hovdage. Fogeden skal personlig se efter, at de bestiller noget, og de skal møde tidligt og arbejde flittigt. De kan faa almindelige hovtjenere til haandlangere til det grovere arbejde, men for at disse ikke skal forsømme deres almindelige arbejde i høst- og saatiden, skal haandværksarbejdet lægges mellem bygsæden og høhøsten, og dette skal i tide meddeles haandværkerne, saa de ikke i den tid tager arbejde

andetsteds. Hvis reparationerne ikke kan klares paa haandværkernes hovedgælder og kommer til at koste mere end 1 rdl., skal der i hvert enkelt tilfælde indhentes tilladelse til udførelsen hos Chr. Rantzau, og i hvert fald skal haandværkerne betales med korn og ikke med penge.

Foruden det almindelige hoveri skulde bønderne yde løb og ægter. Der findes en del løb- og ægtregistre, men det er vanskeligt at se, hvad der har været den normale ydelse. Grunden hertil er, at de pligtige løb og ægter, som en gaard var sluppet for det ene aar, simpelt hen blev overført til det næste, ja i nogle tilfælde er saadanne ægter blevet »opsparet« i flere aar, og paa den anden side blev for mange udførte ægter godtgjort i det følgende aar. Et normalt aar synes ikke at findes i registrene, men saa vidt jeg kan se, har den normale byrde per helgaard været en sex-milsægt, to fire-milsægter og tre eenmilsægter, mens bolene slap med en een-milsægt. Langægterne gik især til Vejle og til de andre rantzauske gaarde, mens kortægterne mest bestod i kørsel av byggematerialer og brændsel fra skovene. Ifølge regnskabet for 1655/56 kunde ægterne da avløses efter taxten: 6 mil = 1 rdl., 4 mil = 32 sk. og 1 mil = 12 sk. Sammenligner man disse tal med trælpengene har altsaa en kortægt været mellem to og tre hovedgælder værd, hvorav man maa se kan slutte, at hovedgældene kun har været gangdage. 1646 regnede man med, at en avløsning av alle løb og ægter i alt vilde give 286 rdl.

Løbene var knap saa stor en byrde, idet det per helgaard drejer sig om ett sex-milsløb, ett paa fire mil og to paa en mil, mens bolene skulde gøre ett paa en mil, og de kunde ligesom ægterne overføres fra aar til aar.

Landgildeskema.

	Rug td. skp.	Mel td.	Byg td. skp.	Havre td. skp.	Penge td. skp.	
1634—35	10 6	15	33 6	84 5	220 14	{ Smaabede, gæsteri, smør, trælpeng, huspenge.
36—37	20 5	15	34 4	86 4	233 14	»
37—38	20 5	15	34 4	86 4	239 26	»
39—40	20 5	15	34 4	86 4	241 22	»
40—41	20 5	15	34 4	86 4	241 22	»
41—42	20 5	15	34 4	86 4	241 22	{ do. + spindepenge.
42—43	20 5	16	34 4	97	242 10	»
44—45	43 1	16	34 4	100	155 22	{ Smaabede leveret in natura.
45—46	3	8	8 3/2	35 4	102 38	
46—47	43 1	16	34 4	100	112 22	{ ÷ restancer fra flere aar 211 rdl. 24 sk.
47—48	55		40 4	93	214 20	Som 40/41.
48—49	55		40 4	93	223 22	{ + trælpeng 216—24. + spindepenge 12—38.
49—54			Forpagtet ud.			
55—56	53 1		36	81 6	219 15	{ + trælpeng 77. + spindepenge 12.
56—57	53 1		36	81 6	145 35	»

*) 1643 erhvervedes en del gaarde, der alle ydede rug i ldg., men hverken byg eller havre.

Landgilden vil i det store og hele kunne ses av ovenstaaende skema. Normalt ydedes kornet in natura, men i 1647 bestemtes det dog, at da kronbønderne paa Koldinghus len havde faaet lov til at beholde deres korn mod betaling, kunde det samme ske paa Skovgaard til de almindelige markedspriser, men pengene skulde leveres i »gode, grove mønter«, der var gangbare paa omslag i Kiel. Efter Torstensson-krigen, da godset ingen landgilde havde faaet, maatte det yderligere laane bønderne sædekorn til det betydelige beløb av c. 260 rdl., men bortset fra krigsaarene var restancerne meget smaa. Som det fremgaar av ske-

maet, blev de andre bede som regel omsat til penge efter en fast taxt, der i nogle av aarene er angivet paa jordebogens omslag og da ser saaledes ud:

Oxe at stalde	2 rdl.	Faar	32 sk.
Nød at føde	1 -	Lam	16 -
Skovsvin	2 -	Gaas	10 -
Harbopd. smør	2 -	Høne	3 -
Td. honning	16 -		

Taxten er fast hele perioden igennem paa et par steder nær. 1648/49 regnes et svin kun til een rdl., og fra samme aar forhøjes avløsningen for lam til 24 sk. og for Gæs til 12 sk.

Paa denne post, avløsning av andre bede, er der tit nogen restance, men da den i regnskaberne er slaaet sammen med penge for gæsteri, hoveri- og spindeavløsning, er det ikke muligt at se, hvorfra restancen stammer, dog kan man formodentlig slutte av de større restancer paa penge end paa korn, at det har været vanskeligt for fæsterne at fremskaffe rede penge til betaling av de forskellige avløste byrder.

Til den egentlige landgilde kom i 1647 en avgift, der dog vistnok kun er blevet krævet dette ene aar, nemlig fjer og dun, 2 mk. per helgaard, 1 per halvgaard og $\frac{1}{2}$ pd. per bol at levere 14 dage efter Mortensdag, hvilken termin jo maa anses for særdeles naturlig. Denne avgift er vistnok en slags »prinsessestyr«, idet Chr. Rantzaus søster Øllegaard Catharina blev gift aaret efter, og hun har vel saa skullet bruge dunene til at stoppe i sit udstyrs dyner. I hvert fald opkrævedes en saadan dunavgift paa en anden av Rantzaus gaarde i anledning av hans datters bryllup i 50'erne.

Bønderne i Jelling og Kollerup sogne var som ugedagsbønder skattefri, og de øvrige fæstere synes i almindelighed at have kunnet betale deres skatter, for kun een gang faar fogeden ordre til at sørge for, at bønderne betaler deres skatter, saa at Chr. Rantzau ikke faar nogen udgift av den grund. (1654). Samme aar indskærpes det fogeden, at han skal tage hyppige syn paa gaardene, saa at de ikke forfalder, og der er da osse kun faa gange blevet betalt erstatning for byg-fæld.

Til de uvisse indtægter av fæstegodset hørte retsbøderne og indfæstningen. Retsbøderne var meget faa. I de 21 aar, hvorfra man kan se dem av brøderregistrene, drejer det sig om knapt 190 rdl. i alt, saa de c. 9 rdl. om aaret, de udgjorde, dækkede ikke den nedgang i godsets indtægter, der fremkom derved, at delefogeden¹⁾ var landgildefri. I 1651 havde delefogeden i fæste en gaard paa 8 td. 5 skp. hartkorn, og værdien av hans landgilde i forening med de 2—3 rdl., der aarlig betaltes i skriverpenge for domme, tingsvidner etc., overstiger langt de beskedne retsbøder, saa godsejerens jurisdiktionelle rettigheder har ubetinget været en »underskudsforretning«. Rent galt har det været, naar en grovere forbrydelse krævede en bøddels nærværelse, som da en mand blev hængt i 1654, formodentlig for tyveri. Bøddlen maatte hentes fra en købstad, her vel Vejle, og hans arbejde var dyrt.

Sagerne er mest slagsmaal, beliggelsesmaal og ulovligt skovhug, men osse hæleri, banden og sværgen selv-tægt, tyveri og kørsel til mølle uden for godset fore-

¹⁾ Delefogeden er den bonde, der paa herskabets vegne rejser sag imod godsets bønder, naar de begaar lovovertrædelser eller ikke opfylder deres forpligtelser.

kommer. En enkelt sag opruller et helt lille familiedrama. Per Frantzen i Høgsholt maatte i 1640 bøde 6 rdl. til herskabet, fordi han havde slaaet sin svigermoder, men det bestemtes samtidig, at hvis hun ikke længere vilde bo hos ham, skulde han være fri for at underholde hende, der maaske ikke har været helt nem at have i huset. En anden gang maatte en bonde i Skovbølling bøde 2 rdl., fordi hans kone havde »stødt« til en anden kone i Jelling kirke.

Indfæstningen varierede saa stærkt efter gaardens tilstand og den nye fæsters betalingsevne, at det er umuligt at sætte den i forhold til gaardenes hartkorn. Hvis gaarden eller huset var øde, slap den nye fæster i reglen for baade landgilde, ægt og arbejde i ett eller flere aar, men han maatte da ofte selv helt eller delvis bygge de forfaldne bygninger op igen. Beløbet svinger fra 1 til 60 rdl. for en gaard og fra 1 til 3 rdl. for et hus. Ved ca. halvdelen av fæsterskifterne mangler der ganske opgivelser for indfæstningen, saa en opgørelse av, hvor stor en indtægt dette gav godset, bliver meget omtrentlig, men gennemsnitlig har den i disse 21 aar ikke været under 40 rdl. om aaret. Naar der mangler angivelse av indfæstningen, er det formodentlig i de fleste tilfælde, fordi gaarden er blevet fæstet frit eller for et ubetydeligt beløb. I alle de tilfælde, hvor indfæstningen kendes, er den blevet krævet og efter regnskaberne at dømme osse ydet i rede penge. Det er ellers ikke ualmindeligt, at indfæstningen for gaarde ydes i form av øxne og for huse som havre, men naar man paa Skovgaard foretrak penge for øxne, er grunden muligvis den, at Skovgaard, der praktisk talt manglede enge, ingen rolle spillede som studegaard.

Allerede før det tidspunkt, da regnskaberne tillader os at faa et billede av forholdene, var landgilden blevet

reguleret i de forskellige landsbyer, saaledes at gaarde og bol var gjort lige store, i hvert fald de fleste steder. I Farre, hvor Chr. Rantzau havde gods indtil 1647, fik nogle gaarde deres landgilde en smule forhøjet, uden at det er muligt at se grunden hertil, medens en gaard i Kollerup, som erhvervedes 1647, fik sin landgilde noget nedsat, da den ikke kunde svare det, den var sat for. De gaarde, som Chr. Rantzau købte eller til-mageskiftede sig, maatte ved ejerskiftet yde ham husbondehold, der gerne blev betalt i form av en eller to øxne. En enkelt gang fik en gaard sin landgilde nedsat av humane grunde, idet to bønder i Østerby i Ørum sogn 1649 blev fri for at yde rug paa grund av »den store guds vejr, som da nederslog deres korn«.

Hvorledes Chr. Rantzau selv saa paa godsets værdi, faar man et vidnesbyrd om gennem nogle optegnelser fra 1646. I dette aar overvejede han nemlig at realisere størstedelen av sine jyske godser for derefter at anbringe pengene mod pant til 6 %, den da normale rente for prioriteter i al fald i landejendomme. I den anledning lod han udarbejde nogle overslag over sine godsets værdi, og det ser for Skovgaards vedkommende saaledes ud: I () sættes til sammenligning gennemsnittet for 1637/39.

Jordebogsindtægter	450 rdl. (422)	
Fæste og brøde ...	50 - (89)	
Trælpenge	207 ¹ / ₂ - (20)	Hovedgaarden ikke for-pagtet 37/39.
Spindepenge	12 ¹ / ₂ -	Indført efter 1639.
Olden	6 -	Ingen olden 1637/39.
Tørvemose	4 -	Findes ikke 1637/39.
Forpagtning av		
hovedgaarden ..	150 -	Drevet av ejeren 1637/39.

Tallene kan ikke direkte sammenlignes, for fra jordebogsindtægterne i 1637/39 gaar udgifterne til retssager, bondegaardes reparation, restancer etc., hvilket i gennemsnit er 72 rdl. Trælpengene kan heller ikke sammenlignes direkte, fordi langt den største del av bønderne gjorde hoveri til hovedgaarden i 1637/39, da Chr. Rantzau selv drev den. Overslaget i 1646 giver et lysere billede av gaardens indtægter end det, der fremkommer gennem de lidt ældre regnskaber, saa enten maa godsets drift være blevet forbedret i disse aar, eller osse har fogeden været noget for optimistisk, og det sidste er meget sandsynligt, for der er ikke taget tilstrækkeligt hensyn til de altid tilbagevendende udgifter til bygningsreparationer og retssager, og der er regnet med saa gode aar for bønderne, at der aldrig var landgilderestancer. Nu er der i næsten alle de bevarede regnskaber kun meget smaa restancer, men helt at se bort fra muligheden av slette høstaar med derav følgende store restancer, er dog at anlægge et for lyst syn paa godsets værdi.

Godset opgjordes til c. 255 td. hk., hvilket til den sædvanlige pris 60 rdl. per td. hk. var 15300 rdl. værd, og 6 % herav var 918 rdl. eller c. 40 rdl. mere end den indtægt, som man regnede, at godset aarlig gav. Hertil kom dog værdien av hovedgaardens bygninger, herligheden, jagt og fiskeri, mens udgifterne til rostjeneste og risikoen ved øde gaarde og mangel paa forpagter til hovedgaarden gik fra. Salgsplanen blev imidlertid ikke sat i værk, formodentlig fordi Chr. Rantzau mente, det var sikrere selv at eje og drive jord end at anbringe pengene i panter, hvis drift han ikke havde haand i hanke med.

I det foregaaende er der intet hensyn taget til de følger, som de store krige fik for godset, da det

er naturligt at tage dette spørgsmaal under ett. Om Torstenssonkrigens følger faar man meget lidt at vide, mens der derimod er vidnesbyrd nok om Karl Gustavkrigenes frygtelige hærgninger.

I januar 1644 rykkede Torstensson ind i Jylland, der derefter med en kort avbrydelse holdtes besat av de svenske hæere i omkring halvandet aar. Enkelte oplysninger om krigens direkte følger for gaard og gods findes ikke, men alle træl- og spindepenge for 1644/45 blev eftergivet, og svenskerne tog i dette aar hele gaardens avl og en del av landgilden. I det følgende aar fik hovedgaarden til sin beskyttelse en sauvegarde, der i rede penge kostede 66 rdl., hvortil kom bespising og hestefoder. I det følgende aar 1645/46 var bønderne saa forarmede, at de fik den halve landgilde eftergivet og var i restance med resten. Endnu i 1646 om efteraaret mærkedes krigens følger derved, at bønderne manglede saakorn, saa godset maatte levere dem udsæd til en værdi av over halvtrediehundrede rdl. Under krigen brændte soldaterne et par gaarde og andre kom til at staa øde, fordi fæsterne var blevet forarmet, men detaillerede oplysninger findes først fra den næste krig.

De svenske tropper kom ind i Jylland igen i august 1657, og i de følgende tre aar var halvøen praktisk talt hele tiden besat, dels av dem, dels av de allierede polske, kejserlige og brandenburgske tropper, der kom som vore forbundsfæller. Det medførte ikke blot en systematisk udplyndring og store ødelæggelser av bygninger, men efterhaanden kom baade hovedgaard og bøndergods ud av drift, saa der praktisk talt intet korn blev avlet. Naar det her som næsten alle andre steder under krigen ser ud, som om vore allierede polakkerne har været langt de værste, hænger det formodentlig

sammen med, at svenskerne havde plyndret saa grundigt, at der kun var sparsomme rester tilbage til polakkerne, der jo i hvert fald maatte søge at skaffe sig føden.

Endnu for aaret 1657/58 findes der en almindelig jordebog, der dog har været udarbejdet allerede ved aarets begyndelse med en ældre jordebog som forlæg, og der er desuden regnskaber, der allerede bærer vidnesbyrd om fjendens ankomst og krav til godset, men i de følgende aar har fogeden Gert Rasmussen ganske opgivet at føre jordebøger, og i regnskaberne er posterne faa, men kommentarerne saa meget mere talende.

Bagest i jordebogen for 1657/58 staar en efterskrift av følgende indhold: Normalt yder bønderne korn og penge for smør og andre bede til Mikkelsdag, men da svenskerne kom i august og udplyndrede dem, har de paa een bonde nær overhovedet intet ydet. Paa gaarden blev der taget 12 td. korn av alle slags, saa der maatte købes andet korn til folk og besætning, men det blev der ikke meget brug for, for alle folkene paa fogeden nær flygtede, og svenskerne tog besætningen. Fogeden havde forsøgt at bringe 29 øxne, 6 køer og 2 kalve i sikkerhed ved at sende dem til Herningsholm og senere til Vejbjerg, men da fjenden osse kom dertil, blev dyrene sendt tilbage, fordi man troede dem sikre, da de var Chr. Rantzaus egne, men svenskerne tog dem alle, da de drog over til Fyn i februar 1658. Det sparsomme regnskab fra samme aar giver yderligere oplysninger. Gert Rasmussen siger, at han blev paa gaarden, for at den ikke skulde blive ganske ruineret eller brændt, »som desværre er sket mange steder her udi landet«, men meget havde han ikke at skulde have sagt paa gaarden, for svenskerne tog strax

al »laas og lyckelse« fra ham og stjal 30 gæs, 10 kalkuner og 21 høns. Desuden ødelagde de 11 bistader paa Skovgaard, mens senere polakkerne dær spolerede 17 stader og alle bøndernes kuber. En kort tid havde gaarden en sauvegarde, der for fjorten dage fik 2 rdl., men saa blev gaarden assigneret oberst von Essen, og han sendte en lieutenant med 6 karle og 26 heste, der tog alt korn, baade tærsket og utærsket, og alt det fæmon, de ikke spiste, med sig til deres lejr. De blev paa Skovgaard i 16 uger og forlangte og fik en rdl. om ugen i sauvegardepenge, skønt de plyndrede av hjærtens lyst og krævede ind, saa Gert Rasmussen maatte købe salt og humle til dem i Vejle for 5 rdl. 8 sk. Det eneste, det lykkedes ham at redde, var tre køer, som var sendt til Herningsholm, men da denne gaard led mindst lige saa meget som Skovgaard, er de nok gaaet samme vej som det øvrige kvæg. Da lieutenanten avmarcherede til Fyn, fik han 10 rdl., »medmindre gaarden havde bleven afbrændt, som han haardeligen truet med«. Fra 1658 var hovedgaardsjorden ude av drift. Ganske vist havde fogeden saaet 2 td. rug og 22 td. havre i det haab, at fjenden vilde forlade landet inden næste høst, hvad de osse gjorde, men de vendte tilbage igen, og kornet og gaardens hø blev spist av deres heste, inden det blev avlet. 1659/60 blev intet saaet eller avlet paa gaarden, »eftersom de polske regierede her i egnen og tog meget ukristeligen adsted, saa der var liden eller slet ingen underscheed paa mennesker og vilde bester«. Bønderne vidste ikke, »hvor de kunde dennem hæle eller døllie til med«, og største delen av dem døde av hunger eller anden usædvanlig sygdom. Hvad boskab, der var paa gaarden, »være sig bryggekedel, smaakedel, jerngryde, item sengeklæder, dyner, lagner, ulden og linned bortplyndret de polackker

ganske med alle undtagen 2 ølkar, 1 skive, 4 senge-
steder og 2 gamle skivefødder, saavel som forjaget
mig selv tit og ofte fra gaarden, saa jeg maatte søge
i skov og skjul i elendig maade«. Endelig kom freden,
og Gert Rasmussen fik saaet 4 skp. byg og 5 td. havre,
men han høstede kun 8 skp. byg og 11 td. 6 skp. havre,
fordi en dansk rytteravdeling en nat laa i Skovbølling,
og der nedtrampede de kornet paa roden. Da gaarden
saaledes slet intet sædekorn havde, maatte der i
1660/61 laanes 1 td. 2 skp. rug og 5 td. 6 skp. havre
paa Herningsholm til udsæden. I hele krigstiden havde
gaarden saaledes slet ingen indtægter, men da Gert
selv skulde have sin løn, der var 20 rdl. om aaret, og
da han maatte gøre forskellige nødvendige smaaind-
køb, opfører han i regnskabet for 60/61 et samlet
underskud paa c. 150 rdl.

Saaledes gik det altsaa med hovedgaarden, men som
det osse fremgaar av ovenstaaende, var bønderne ikke
bedre faren, hvad der med uhyggelig tydelighed frem-
gaar av jordebogen fra 1662/63, altsaa to aar efter
fredslutningen.

Øde eller »intet kan bekommes«: 7 hele g. 9 halve g.
4 bol. 1 hus.

Fritaget for landgilde: 6 hele g. 2 halve g. 6 bol. 1 hus.
Besat og ydedygtige: 15 — 5 — 1 — 2 —

Selv om landgildefritagelsen i nogle tilfælde skyldes
andre forhold end krigen — defoged, fisker, rytter
— vil det dog sige, at under halvdelen av godsets brug
gav dette indtægter. Den hyppigste grund til fritagelse
for at yde avgifter var den, at Chr. Rantzau for over-
hovedet at faa gaardene besat havde maattet give de
nye fæstere landgildefrihed i indtil fire aar. Det er

osse karakteristisk, at mens fæsterne ellers næsten altid kom fra godset selv eller fra de omliggende sogne, kom i 1662 tre av de nye fæstere helt oppe fra Vendsyssel og een fra Thy. I de fleste tilfælde skulde disse nye fæstere genopbygge gaardene selv, omend de fik udvist noget tømmer i skovene, for under krigen var mindst 10 gaarde blevet brændt av fjenden, og 13 bol og gaarde var nedbrudt. Disse sidste tal gælder nemlig kun de besatte brug, idet der ingen oplysninger findes om bygningernes tilstand paa de øde steder.

Fra bønderne i Grindsted sogn findes der en klage¹⁾ over deres elendige tilstand efter krigene. Den er dateret 1. juli 1661 og er holdt i lidt almindelige vendinger, og da den i form og indhold meget ligner en række klager fra bønderne under Herningsholm, er der noget, der taler for, at alle disse klager er forfattet av den samme skriver, der blot har faaet detaillier fra bønderne selv. Denne klage gaar ud paa, at bønderne med hustru og børn har været forjaget fra hus og hjem av soldaterne, der har taget korn og gods, kreaturer og fæ fra dem. Nu har de lidt misvæxt paa den liden sæd, de har i jorden og bebyrdes haardt med skat og anden tyngde, saa de beder om overbærenhed med deres avgifter. Præsten i Grindsted *C o r n e l i u s J ø r g e n s e n H o r e n*²⁾ har paa foden av dokumentet skrevet en egenhændig bekræftelse av deres nødstilstand, og formodentlig har de Grindsted bønder opnaaet en nedsettelse av deres landgilde ligesom andre av Chr. Rantzau's bønder, men hvor meget kan ikke ses.

Skal man i faa ord gøre op, hvilket indtryk man

¹⁾ Løvenholm arkiv. Diverse dokumenter. Pk. 30.

²⁾ Han var præst i Grindsted 1656—69, og i Wibergs præstehistorie er hans navn ikke sikkert, „Cornelius Jørgensen el. Ibsen (Choren, Horen)“, men i det her anvendte dokument har han skrevet sit navn i den ovenfor brugte form.

faar av Skovgaards drift i denne periode, bliver det vel nok det, at Chr. Rantzau var en meget energisk godsejer, der paa alle maader søgte at udnytte sin jord, men som dog bortset fra studehandlen, der maa ses i sammenhæng med driften av de øvrige jyske gaarde, kun fik et beskedent udbytte paa næppe 400 rdl. om aaret eller rundt regnet 1 rdl. per td. hk. Endelig faar man et tydeligt billede av Karl Gustavkrigenes katastrofale følger for Skovgaard gaard og gods.

P. S. Efter at denne avhandling er skrevet, har jeg faaet oplyst, at der paa *B r e i t e n b u r g* findes nogle akter vedrørende Skovgaard, men de synes ikke at kunne give oplysninger om gaardens drift. Det drejer sig om følgende: 1. Dokumenter vedrørende en retssag mellem Chr. Rantzau og Peder Bille til Brandbjerggaard sidst i 1630'erne. 2. En liste over Skovgaards breve fra c. 1650. 3. Akter vedrørende fogeden Thomas Becks pengeudlaan c. 1650. 4. Christoffer Hans v. Bülow's skøde paa en bondegaard 1625.
